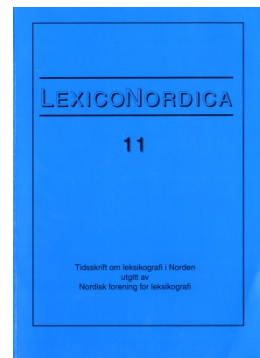

LexicoNordica

Titel: Lexikografisk granskning av *Finskt-Svenskt Lexikon* av Elias Lönnrot
Forfatter: Kalevi Koukkunen
Kilde: LexicoNordica 11, 2004, s. 133-156
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kalevi Koukkunen

Lexikografisk granskning av *Finskt-Svenskt Lexikon* av Elias Lönnrot¹

Elias Lönnrot² (1802–84) är känd framför allt som sammanställare av Finlands nationalepos Kalevala, men han var också i övrigt en kulturpåverkare av stora mått. Åren 1866–1880 redigerade han *Finskt-Svenskt Lexikon*, ett verk vars monumentalitet kanske har varit ett hinder för lexikografisk analys. I denna artikel granskas valet av uppslagsord i ordboken och ordens svenska motsvarigheter, artiklarnas struktur och Lönnrots lexikografiska tänkande i vidare bemärkelse. Även om ordboken heter *Finskt-Svenskt Lexikon* kan den delvis också betraktas som en finsk ordbok, eftersom den innehåller mycket rent finskt material som inte har översatts till svenska.

När *Finskt-Svenskt Lexikon* hade färdigställts av Elias Lönnrot gav tidningen *Uusi Suometar* i augusti 1880 följande omdöme om boken i en artikel av ledarkaraktär (utdraget återges här i översättning):

”Om vi ser på verkets inneboende värde och utomordentliga betydelse vid denna tid, om vi tänker på författarens skicklighet och flit och på den tid som arbetet har krävt eller om vi minns bokens omfång och kostnaderna för den, står det klart att Lönnrots ordbok i alla dessa avseenden hör till de främsta verk som någonsin har publicerats hos oss.”³

¹ Artikeln baserar sig på ett föredrag som författaren höll vid föreningen Kotikielen Seuras möte i Helsingfors 14.11.2002 med anledning av 200-årsjubileet av Elias Lönnrots födelse.

² Kortfattade artiklar om Elias Lönnrots liv finns bl.a. i följande nordiska uppslagsverk: *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* (del 7, 1983), *Nationalencyklopedin* (del 12, 1993) och *Den store danske encyclopædi* (del 12, 1998). I finländska uppslagsverk finns det naturligtvis mer omfattande artiklar om Lönnrot.

³ Ursprunglig finsk text: *Sillä katsottakoon teoksen sisällistä arvoa ja erinomaista tärkeyttä näihin aikoihin, ajateltakoon tekijän taitoa ja hänen työnsä sekä ahkeruutta että kestäväisyyttä, taikka muistettakoon kirjan laveutta ja mitä kustannuksia siihen on tarvittu, niin kaikissa näissä kohden Lönnrotin sanakirjalla on mitä etevimpiä sijoja, mitä kirjallisilla tuotteilla meillä milloinkaan on ollut.* (*Uusi Suometar* 25.8.1880.)

Det vackra omdömet förringas inte av att det i ledaren ett par gånger talas om en svensk-finsk ordbok, fastän det alltså är fråga om en finsk-svensk ordbok.

Även om det från början har stått klart att Lönnrots ordbok är ett verk av största vikt har ordboken hittills analyserats förvånansvärt lite, men nu har den börjat intressera forskarna. Birgitta Romppanen har i sin doktorsavhandling studerat ordförrådet i ordboken, framställnings-sättet och den lexikografiska ideologin (Romppanen 2001:163–172). Ordboken talar för sig själv, och kanske är det så att dess gigantiska omfång och monumentalitet hittills har varit ett hinder för en grundlig analys.

Jag ska här redogöra för omständigheterna kring utgivningen och särskilt analysera ordboken lexikografiskt i ljuset av mina egna erfarenheter, inspirerad av närläsning. Jag analyserar boken med utgångspunkt i vår tid och ur ett lexikografiskt och lexikopraktiskt perspektiv; vi kommer alltså att företa en tidsresa på 120–140 år. Vidare ska jag presentera kritik som har riktats mot ordboken och ge tips på ämnen för ett par undersökningar. Utgående från Lönnrot kommer jag också att diskutera allmänna lexikografiska frågor. Slutligen kommer Lönnrot att förses med några nya epitet.

Jag ska inte här gå in på förarbetena eller förberedelserna för boken. Lönnrot behövde inte börja helt från början, utan kunde utnyttja tidigare finska ordböcker. När det gällde svenska språket var den huvudsakliga källan A.F. Dalins *Ordbok öfver Svenska språket* (1850–1855). I detta sammanhang är det inte möjligt att jämföra ordförrådet i de finsk-svenska ordböckerna, hur intressant det än skulle vara, och forskningsprojektet ”Källor för Lönnrots ordbok” väntar fortfarande på sin forskare.

1. Utgivningen av ordboken

Lönnrots ordbok började komma ut år 1866. Enligt tidens sed utgavs den i häften (på 160 sidor). Också t.ex. det tiodelade uppslagsverket *Tietosanakirja*, som utkom 1909–1919, publicerades i häften som sedan bands in. Man kan fortfarande få se häften av *Tietosanakirja*, men något häfte av Lönnrots ordbok har jag inte sett, och något sådant finns inte ens på Helsingfors universitets bibliotek. Orsaken till förfarandet var främst att man på detta sätt genast i början fick abonnenter och samtidigt pengar för sitt projekt. Många har säkert lagt märke till att namnen på abonnenterna på *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB)

rentav finns tryckta i en källförteckning. Där finns också tiotals finska abonnenter.

När det första häftet av Lönnrots ordbok kom ut skrev tidningarna att verket skulle stå färdigt inom fyra år.⁴ Arbetet tog dock ytterligare fjorton år. En sådan optimism när det gäller utgivningen av ordböcker är inte sällsynt i dag heller. Jag vill framhålla en psykologisk aspekt: det är bara med hjälp av en oändlig optimism som stora bokprojekt – också ordböcker – alls kan avslutas. En annan faktor som påverkar utgivningstakten är att i synnerhet stora ordböcker trots grundlig planering ändå i viss mån är oberäknliga: de börjar leva, de förändras, de utvecklas, de sväller ut, de liksom kämpar och släpper inte taget.

Utgivningen i häften inverkade framför allt på hänvisningarna. När manuskriptet skulle sättas kunde inga ordformer som fanns i början av ordboken längre ändras, och ord som fattades kunde inte skrivas in. Hänvisningarna i de utgivna häftena stod kvar också om det uppslagsord som de hänvisade till av en eller annan orsak inte fanns med i de senare delarna eller om det ändrades. Det togs många korrektur, så spalterna förbättrades också varje gång. Troligen skulle Lönnrot le milt och bli storligen tröstad om han fick veta att vi också i dataåldern har problem med hänvisningar, för att inte tala om andra problem.

Den första upplagan av ordboken kom ut 1866–1880 med det finska litteratursällskapet *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* som förläggare. Sedan gav WSOY ut en andra upplaga femtio år senare, år 1930, och en tredje upplaga 1958. På försättsbladen meddelas att den andra och tredje upplagan kommit till med manualmetoden. I vissa sammanhang har benämningen av lättförståeliga skäl ändrats till manualmetoden. Även om det faktiskt är fråga om en metod som till största delen bygger på hantverk, syftar termen på en teknik som används vid omtryck och som fått namn efter sin uppfinnare, tysken Max Ullman. Etymologiskt är härledningen dock oväntad: bokstavsföljden *man* kommer från slutet av efternamnet och bokstavsföljden *ul* från början.

När det första häftet av ordboken hade kommit ut förundrade sig Yrjö-Koskinen över att varken någon förläggare eller någon författare fanns nämnd i häftet. Men han påpekade att det i detta fall inte heller var nödvändigt, eftersom alla ändå visste att *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* hade fungerat som förläggare och att författaren hette Lönnrot (Yrjö-Koskinen 1867:16). Visst har tiderna blivit sämre!

⁴ Så stod det bland annat i följande tidningar: *Hufvudstadsbladet* 15.11.1866, *Oulun Viikko-Sanomia* 24.11.1866 och *Helsingfors Dagblad* 21.12.1866.

2. Antalet uppslagsord

Det antal uppslagsord som i allmänhet nämns när det gäller Lönnrots ordbok är cirka 200.000, lika mycket som i den sexdelade nufinska ordboken *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') (1951–1961). I det biografiska uppslagsverket *Kansallinen elämäkerrasto* ingår en artikel om Elias Lönnrot av Aarne Anttila, och där uppskattas antalet uppslagsord till över 200.000 (Anttila 1930:520). Också i andra delen av sin Lönnrotbiografi säger Anttila att antalet är över 200.000 (Anttila 1935:269). Enligt mina egna beräkningar på basis av stickprov uppskattar jag antalet uppslagsord till 239.000, därav 111.000 i första delen och 128.000 i andra delen.

Det måste genast påpekas att ordboken innehåller rikligt med artiklar som består endast av ett uppslagsord och uppgift om ordklass, men där ingen svensk motsvarighet ges. Dessa uppslagsord, som främst är avledningar, kan utgöra upp till 30 procent av hela ordförrådet. Nettoantalet uppslagsord skulle då vara 167.300. I artikeln om Lönnrot i *Tietosanakirja* uppskattas antalet ord faktiskt till 160.000 (Setälä 1913:1408). När antalet relevanta uppslagsord räknas måste vi också beakta att det i många artiklar finns uppräkningsord av sammansatta ord (jfr kapitel 3.4.2). En del av de sammansatta orden utgör egna uppslagsord, medan andra inte gör det.

Materialet i ordboken renskrevs och ordnades med yttersta omsorg i absolut alfabetisk ordning av Malakias Costiander (Anttila 1935:256). Förnyelsen var av stor lexikografisk betydelse, för i tidigare ordböcker hade man följt den etymologiska principen, enligt vilken ord som hörde till samma näste samlades i en ordboksartikel. Detta innebar att ord kunde komma långt från sin egentliga alfabetiska plats. Å andra sidan hade alla ords etymologiska relationer ingalunda klarlagts på den tiden (och har naturligtvis inte klarlagts ännu i dag).

Också en omfattande ordbok har brister: Yrjö-Koskinen påpekade att bl.a. orden *esivalta* 'överhet' och *esivanhemmat* 'förfäder' saknades (Yrjö-Koskinen 1867:18). Han antog att orsaken var en källskrift som följde den etymologiska principen. Jag är dock av annan åsikt. Till exempel hos Juslenius⁵ finns orden med, och Lönnrot använde ordet *esivalta* många gånger i sin periodiska skrift *Mehiläinen*. Det är helt enkelt några ord som har hamnat på fel plats eller som helt har kommit bort. På avsnittet *esityttäjä–Eskeli* saknas nämligen åtminstone

⁵ Den finsk-latinsk-svenska ordboken *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1744) av Daniel Juslenius.

esivallallinen 'överhetlig', *esivalta*, *esivaltias* 'överhetsperson', *esivanhemmat*, *esivuoro* 'företrädare' och *esiäiti* 'anmoder'.

Lönnrots ordbok är omfattande inte endast när det gäller antalet uppslagsord, utan också när det gäller sidantalet. Boken har sammanlagt 2213 sidor (16 cm x 24,8 cm); 1128 i den första delen och 1085 i den andra. År 1886 utkom dessutom ett supplementhäfte på 212 sidor utarbetat av A.H. Kallio, och det häftades ihop med den andra delen i den andra och tredje upplagan. Också textytan på sidorna är stor: 12,4 cm x 20,7 cm. Delarna väger ungefär fyra kilo tillsammans.

3. Uppslagsorden

3.1 Avledning av substantiv

Det mest utmärkande draget när det gäller uppslagsorden i Lönnrots ordbok är det stora antalet avledningar och sammansatta ord. Det första exemplet är substantivet *ahjo* 'ässja' (nusvenska *hård*) med avledningar, av vilka 9 är substantiv, 5 adjektiv, 2 verb och 1 adverb. Nedan uppräknas avledningarna av *ahjo*; de indragna orden är sublemman. Orden är här skrivna med fet kursiv (i själva ordboken med fet fraktur); de kommatecken som i boken finns efter uppslagsorden och de punkter som finns efter artiklarna har utelämnats och *w* har ersatts med *v*.

ahjohinen a.⁶ i ässjan varande

ahjoinen a. hörande till ässjan, försedd med ässja

ahjoke s. något som liknar en ässja

ahjollinen s. en ässja full; *ahjollinen hiiliä* kol till en ässja full; a. försedd med ässja

ahjomainen a. liknande en ässja

.....*ahjomaisesti* adv.

ahjonen s. dim. (*ahjo*)⁷

⁶ Följande grammatiska latinska förkortningar används i ordboken: a. = adjectivum, s. = substantivum, adv. = adverbium, s. dim. = substantivum diminutivum, a. car. = adjectivum caritivum, v. = verbum, s. pers. = substantivum personale, a. neg. = adjectivum negativum, s. ger. = substantivum gerundivum och v. fact. = verbum factitivum. – De förkortningar som ordboken använder om uppslagsord kunde inte förstås av alla på Lönnrots tid och kan inte heller förstås av alla i dag. Det finns 130 svenska och latinska förkortningar; förordet och instruktionerna är enbart på svenska.

⁷ Grundordet inom parentes visar den etymologiska släktskapen: ordet *ahjonen* är avlett av ordet *ahjo*.

ahjos s. hvad som tjenar l. duger till en ässja

ahjoton a. car. utan ässja

ahjottaa v. förse med ässja

ahjottaja s. pers.

ahjottamaton a. neg.

ahjottaminen s. ger.

ahjottomuus s. saknad af ässja

ahjotuttaa v. fact. (ahjottaa)

ahjotuttaja s. pers.

ahjotuttaminen s. ger.

En bild av hur rik på avledningar Lönnrots ordbok är får man genom en jämförelse med första delen av Nykysuomen sanakirja (1951), där det inte finns en enda avledning av *ahjo* utan endast tre sammansättningar med *ahjo* som förled. Här har visserligen också tiden och den tekniska utvecklingen betydelse: på ett århundrade hade användningen och behovet av härdar minskat dramatiskt. Om Lönnrots avledningar kan sägas att de är systematiska skapelser, som knappast någon använde ens under hans egen tid. Speciella i lexikografiskt avseende är uppslagsorden *ahjomaisesti*, *ahjottaja*, *ahjottamaton*, *ahjottaminen*, *ahjotuttaa*, *ahjotuttaja* och *ahjotuttaminen*, som helt saknar svenska motsvarigheter. Denna kategori av ord behandlar jag mer utförligt i avsnitt 4.1.3.

Speciellt kära för Lönnrot var diminutivavledningarna på *-ke*: *ahjoke* och *airoke* 'något som liknar en åra', *kaulake* (s. *prox.*)⁸ 'halsaktighet, smalare ställe, näs', *leiväke* 'ngt som liknar bröd' och, med lite annan betydelse, *iloke* 'glädjeämne; gamman, förlustelse', *levike* (= *levite*) 'utbredningsmedel' osv. Lönnrots ordbok är också en dialektordbok: den innehåller på sina ställen rikligt med dialektvarianter, rikligast kanske i artikeln *ihminen* 'människa', där läsaren uppmanas att jämföra med orden *ihminen*, *ihmeno*, *ime*, *imehinen*, *imehmä*, *imehninen*, *imehno*, *imehnolainen*, *imehtolainen*, *imeinen*, *imeno*, *imento*, *imentolainen*, *inehminen*, *inehmino*, *inehmo*, *inhiminen* och *inihmino*.

3.1.1. Namn

3.1.1.1. Ortnamn

⁸ Förkortningen s. *prox.* = substantivum proximativum, dvs. föremål som påminner om grundordet (här *kaula*).

Det finns många egennamn i Lönnrots ordbok, bl.a. finska ortnamn, av vilka många har en vedertagen svensk motsvarighet (t.ex. *Uleåborg*). För vissa ortnamn anger Lönnrot bara ett obestämt läge (*sjö i Lappmarken*).

Oulu n.⁹ Uleåborg
Oulujoki n. cps.¹⁰ Uleåelf
Oulujärvi n. cps. Uleåträsk
Oulunlahti n. cps. Uleåviken
Oulunlinna n. cps. Uleåborg
Oulunlääni n. cps. Uleåborgslän
Oulunsalo n. cps. Uleåsalö
Ounasjoki n. cps. biflod till Kemielf
Ounasjärvi n. cps. sjö i Lappmarken
Ounasselänne n. cps. bergsrygg i Lappmarken
Ounastunturi n. cps. = Ounasselänne

I samband med de mest kända ortnamnen förekommer också exempel. Så innehåller artikeln *Häme* 'Tavastland' exemplen *asuu Hämeessä* 'bor i Tavastland' och *puhun Hämeen kieltä* 'jag talar tavastländsk dialekt'. I artikeln *Tampere* 'Tammerfors stad' finns exemplen *Tampereella käynyt* ja *Tampereelta tullut*, dock utan svenska motsvarigheter. I artikeln *Turku* 'Åbo' finns idiomet *kestää kuin Turun ämmillä kirkonkämistä* 'säges om något som aldrig vill taga slut'.

Ordboken är också en viktig källa när det gäller utländska ortnamn:

Afrikka s. verldsdelen Afrika
Amerikka s. verldsdelen Amerika
Franska n. Frankrike (men också den nufinska formen *Ranska* id.)
Londoni n. London (Lontoo)
Moskova n. Moskva
Parisi n. staden Paris
Skotlanti n. Skottland

Också Öland finns med, men inte i formen Öölanti utan i den ordgranna översättningen Saarimaa.

3.1.1.2. Personnamn

⁹ Förkortningen n. = egentligt namn.

¹⁰ Förkortningen n. cps. = nomen compositum (sammansatt namn).

Det finns mycket rikligt med personnamn i ordboken. För en del av dem ges svenska motsvarigheter, medan andra bara kategoriseras:

Alina n. qvinnonamn

Liisa n. Elisabeth

Ulla n. qvinnonamn: Ulrika

Antrei n. Anders

Antti n. Anders

Anttoo n. Anton

Matti n. Mats

3.1.1.3. Övriga namn

Ordboken innehåller också namn på hemman och gårdar:

Heikkilä n. *domest.*¹¹ vanligt ortsnamn, urspr. Henriksgård

Jussila n. (Jussi) vanligt hemmansnamn

Dessutom finns det husdjursnamn:

Aistikki n. konamn

Marikki n. konamn

Musti n. svart hund l. oxe

Mustikki s. svart ko

Det finns så många egennamn i ordboken att de utgör ett intressant undersökningsobjekt. En möjlighet skulle vara att jämföra namnen med de namn som förekommer i tidningar och läroböcker från 1800-talet.

3.2. Adjektiviska avledningar

Avledningarna av ordet *ahkera* 'flitig' är ännu fler än avledningarna av *ahjo* (18 substantiv, 7 adjektiv och 6 verb):

ahkerainen a. *dim.*¹² (föreg.)¹³

¹¹ Förkortningen n. *domest.* = nomen domesticum (hemnamn).

¹² Följande grammatiska latinska förkortningar används: a. *dim.* = adjectivum diminutivum, s. *perf.* = substantivum perfectivum, s. *absol.* = substantivum absolutum, a. *intens.* = adjectivum intensivum, s. *qual.* = substantivum qualitatis och v. *fr.* = verbum frequentativum.

ahkeroima *s. perf.* [< ahkeroita]
ahkeroimaton *a. neg.*
ahkeroiminen *s. ger.*
ahkeroimus *s. absol.*
ahkeroita *v.* beflita l. vinnlägga sig om...
ahkeroitsema *s. perf.*
ahkeroitsematon *a. neg.*
ahkeroitseminen *s. ger.* äflan, sträfvan, nitälskan
ahkeroitsemus *s. absol.*
ahkeroitsevainen *a. intens.* äflande, driftig, sträfsam
ahkeroitsevaisuus *s. qval.* driftighet, sträfsamhet, nitiskhet
ahkeroitsia *s. pers.*
ahkeroittaa *v. fact.* (ahkera)
ahkeroittaminen *s. ger.*
ahkeroittavainen *a. intens.*
ahkeroittia *v.* = ahkeroita
ahkerrella *v. fr.* (ahkerta)
ahkerrus *s. absol.* (ahkerta)
ahkerruttaa *v. fact.* (ahkertua)
ahkerruttaja *s. pers.*
ahkerruttaminen *s. ger.*
ahkerta *v.* (ahkera) = ahkeroita
ahkertaja *s. pers.*
ahkertama *s. perf.*
ahkertamaton *a. neg.*
ahkertaminen *s. ger.*
ahkertavainen *a. intens.*
ahkerteleminen *s. ger.* (ahkerrella)
ahkertelia *s. pers.*
ahkeruus *s.* flit, id, idoghet, trädenhet...

Att avledningarna systematiskt har tagits med och nya avledningar skapats har givit upphov till ett mycket stort antal uppslagsord. Jag talar alltså om ett systematiskt, inte mekaniskt, skapande. Detta ordval har betydelse för min tolkning.

3.3. Verb

När det gäller de verbala uppslagsorden innehåller Lönnrots ordbok en viktig lexikografisk förnyelse. I tidigare ordböcker hade uppslags-

¹³ Förkortningen föreg. (= föregående) hänvisar till den föregående egentliga artikeln *ahkera*. Betydligt vanligare är den "etymologiska" förkortningen följ. (= följande), som hänvisar till den följande egentliga artikeln, inte till ett sublemma i samma block.

formen för verb varit första person singularis presens indikativ aktiv – *annan* 'jag giver' – alltså efter modell av de latinska ordböckerna. Nu tog Lönnrot djärvt infinitiven i bruk: *antaa* 'att giva', något som han också nämner i förordet till ordboken (s. II). Den latinska traditionen var emellertid så stark att t.ex. de åtta första upplagorna av Knut Cannelins stora finsk-svenska ordbok (1908–1947) åter hade första person som egentlig uppslagsform och infinitiven endast som hänvisningsform. Från infinitiven *antaa* hänvisades alltså till böjningsformen *annan*, som var egentligt uppslagsord. Från och med den nionde upplagan (1952) var dock uppslagsformen infinitiven *antaa*.

Användningen av första person som uppslagsform i latinska och också i grekiska ordböcker baserar sig på verbets temaformer: *do, dedi, datum, dare* 'giva'. I Finland frångicks äntligen denna uråldriga praxis för latinska ordböcker på mitt förslag i Reijo Pitkärantas latinska ordbok, där infinitiven infördes som huvuduppslagsform. Läsaren får dock stor hjälp av den tematabell som finns i boken (Pitkäranta 2001).

3.4. Sammansatta ord

3.4.1. Sammansatta ord som uppslagsord

Det har sagts en hel del om de avledningar som Lönnrot skapade för sin ordbok, men de sammansatta orden har fått lite uppmärksamhet. Jag ska här ta upp sammansatta uppslagsord med förleden *huono-*, markerade med *a. cps.*¹⁴, alltså typen

huonohaluinen som har ringa lust

huonohuoneinen som har dåliga rum. l. hus; illa bebyggd

huonoisäinen som har dålig fader (i ordboken finns inte ordet *huonoäitinen* 'som har dålig moder')

huonokihlainen försedd med dåliga fästningsgåfvor

huonokoirainen försedd med dålig hund l. dåliga hundar

huononaattinen som har dåliga (nödväxta) stjelkar

huononappinen försedd med dåliga knappar

huononuppinen som har dålig knopp

huonopyssyinen försedd med dålig bössa

Det finns cirka 230 adjektiviska uppslagsord med förleden *huono-* men endast cirka 170 med förleden *hyvä-*, alltså 60 färre. Det är inte på långt

¹⁴ Förkortningen *a. cps.* = *adjectivum compositum*.

när alla adjektiv med förleden *huono-* som har en motsvarighet med förleden *hyvä-*.

Det finns ett hundratal adjektiv med förleden *iso-*, bl.a.

isokintainen klädd i stora handskar

isoluminen med mycken snö, snörik

isonaattinen som har stora (frodiga) stjelkar

isoperseinen som har stor bakdel

Adjektiven med förleden *pieni-* är färre än tjugo, vilket avslöjar att uppslagsord har gallrats bort mot slutet av alfabetet. Adjektiven med förleden *suuri-* är cirka 30, bl.a. *suurikunniainen* 'majestätisk' och *suurituotteinen* 'mycket produktiv'. Exempler visar mycket konkret hur Lönnrot och hans medhjälpare systematiskt skapade nya sammansättningar. Så systematiskt arbetade de dock inte att de alltid skulle ha skapat motsatspar: *huono-/hyvä-* (dålig/god), *iso-/pieni-* (stor/liten) osv.

3.4.2. Sammansatta ord i artiklarna

En egen strukturell enhet inom artiklarna bildar också listorna på sammansatta ord. Till exempel i artikeln *koulu* anges först grundbetydelseerna 'skola, undervisningsanstalt, läroverk' och därefter följer en förteckning över sammansatta ord med efterleden *-koulu*. För en del av orden ges en svensk motsvarighet, men inte för alla:

alkeiskoulu – egen artikel (under bokstaven *a* osv.)

ala-, ylä-alkeiskoulu lägre, högre elementarskola

alulliskoulu primärskola

iso koulu, yläkoulu storskola, högre elementarskola

hyppy- l. *tanssikoulu* dansskola

kadetti-, katetti- l. *sotakoulu* – egen artikel

kansakoulu – egen artikel

katedralikoulu katedralskola

kauppakoulu – egen artikel

kiertokoulu ambulatorisk skola

kimppakoulu – egen artikel

koti- l. *kotokoulu* – egen artikel (*kotokoulu*)

kuuromykkäinkoulu döfstummeskola + egen artikel (*kuuromykkäin opisto*)

käsityökoulu slöjdskola (osv.)

Förteckningen omfattar 29 sublemman, av vilka 23 har en svensk motsvarighet. Det är alltså 6 ord som saknar svensk motsvarighet, och en översättning av dem står att finna endast på deras egen alfabetiska plats i ordboken. Å andra sidan är det många ord som har en svensk

motsvarighet både i förteckningen över sublemman och på sin egen plats i ordboken. Naturligtvis är det de egentliga uppslagsorden som är primära, medan förteckningarna över sammansatta ord inne i artiklarna främst är ett representativt prov på möjliga sammansättningar.

3.5. Artiklarnas längd

En ordboksspalt omfattar 72 rader. Det förefaller som om de viktiga artiklarna i slutet av ordboken inte var så långa som man kunde vänta sig om man jämför med artiklarna i början. Tämligen korta är t.ex. artiklarna *suku* 'släkt', *suu* 'mun', *suuri* 'stor', *sydän* 'hjärta', *syy* 'orsak', *tietää* 'veta', *työ* 'arbete', *vesi* 'vatten', *vetää* 'dra', *vieras* 'främmande', *viha* 'hat' och *vuosi* 'år'.

uppslagsord + basöversättning	rader
<i>hyvä</i> god, bra	215
<i>olla</i> vara; ha	207
<i>kerta</i> varv; gång	202
<i>mi</i> vilken; vad	164
<i>kohta</i> ställe, läge	149
<i>paha</i> ond, elak	149
<i>pitää</i> hålla; vara tvungen	144
<i>puoli</i> hälft; halv	133
<i>yksi</i> en, ett; samma; oafbruten	133
<i>kieli</i> tunga; språk	128
<i>panna</i> lägga	125
<i>aika</i> tid; ganska	123
<i>koko</i> helhet, storlek; hel	123
<i>keski</i> mitt, medelpunkt	120
<i>tulla</i> komma; bli	120
<i>paikka</i> ställe	119
<i>käydä</i> gå, vandra	108
<i>mieli</i> själ, hjärta	108
<i>kova</i> hård	101
<i>se</i> (pronomen) den	100
<i>tehdä</i> göra	97
<i>ajaa</i> köra, åka	96
<i>ilma</i> luft, väder	96
<i>silmä</i> öga	95
<i>paljo</i> mycket	94
<i>perä</i> det yttersta l. ändan av något	94
<i>ku, kuka</i> vem, vilken	87
<i>vara</i> förråd	85

<i>mennä</i> gå, bortgå	80
<i>ikä</i> ålder	79
<i>Jumala</i> Gud	79
<i>antaa</i> giva	77
<i>tämä</i> den här, det här	77
<i>kivi</i> sten	74
<i>pää</i> huvud; ända	74
<i>vähä</i> liten	72

Ett intressant forskningstema erbjuder ”mans- och kvinnoorden”. Det ojämlika antalet förekomster när det gäller dem framgår av följande tabell. Vi behöver inte förundra oss över prioriteringen, för också senare ordböcker är lika maskulint dominerade; ojämställdheten syns också i exemplen.

mansord	förekomster	kvinnoord	förekomster
<i>mies</i> man	46	<i>nainen</i> kvinna	3
		<i>vaimo</i> hustru	5
<i>miehen-, mies-</i> man-	115	<i>nais-, naisen-</i> kvinno-	65
		<i>vaimo(n)-</i> kvinno-	29
<i>ukko</i> gubbe	7	<i>akka</i> gumma	6
<i>poika</i> son, gosse	12	<i>tyttö</i> dotter, flicka	4
		<i>piika</i> flicka, piga	9
<i>poika-, pojan-</i> pojk(s)-	44	<i>tyttö-, tytön-</i> flick-	21

3.6. Exempel

Det är exemplen som gör orden, alltså också uppslagsorden, levande och åskådliggör deras användning. Det här förstod också Lönnrot, och därför finns det exempel av många slag i de flesta av artiklarna i ordboken. Här följer basexempel på

attributiska uppslagsord: (s.v. *iso* ’stor’) *iso mies* ’stor karl’, *isot tykit* ’grofva kanoner’,

genitivkonstruktioner: (s.v. *eukko*) *talon eukko* ’husmoder’, (s.v. *harava*) *haravan varsi* ’skaft i räfsan’ och

verbkonstruktioner: (s.v. *kirkko*) *mennä kirkkoon* ’gå i kyrkan’, (s.v. *ostaa*) *ostaa villoja* ’köpa ull’.

Exemplen är också en kritisk punkt i ordböcker, och det går lätt att hitta egendomliga fraser bland dem. En orsak till detta är att ett exempel representerar en stor kategori och vanligtvis är (eller kan vara) endast en lösryckt del av en text- eller talhelhet. Det finns ett gott gammalt råd

när det gäller utformningen av exempel: det är klokt att ta sådana vardagliga exempel som används i det levande språket och som är bekanta för de flesta. Lönnrots exempel är vardagliga och praktiska – han ger t.ex. följande exempel på användningen av ordet *jälki* 'spår' (jag har gallrat bland de alternativa uttrycken):

ihmisen jälki människofotspår, spår
hevosen, suden, linnun jälki häst-, varg-, fågelspår
pyörän jälki hjulspår
aluksen, venheen jälki spår l. fåra efter fartyg, båt
yhdet jäljet spår efter en
reen jäljet lumessa (ingen svensk motsvarighet)
kirveen jälki puussa (ingen svensk motsvarighet)
hampaan jälki leivässä (ingen svensk motsvarighet)
sormen jälki märke efter finger
tulen, kiven, puun jälki åverkan af eld, sten, träd
raudan jälki åverkan af jern
muista jälkesi l. *jälkiäs* kom åter en annan gång (osv.)

Tre av exemplen har lämnats översatta; det sammansatta ordet *reen-jälki* 'slädspår' finns dock på sin egen plats i alfabetet.

Också exemplen i artikeln *huono* 'dålig' är vardagliga:

huono kynttilä dåligt ljus, dank
siitä tuli huono loppu det tog en snöplig ända
huono työ, huono palkka uselt arbete, usel lön
huono vaivainen en usel stackare
huono mies, ihminen, ruumis, rinta, vatsa, pää, ymmärrys, viini m.m. dålig karl, människa o. s. v.
huono muisto svagt minne, hönsminne
huono maa, pelto dålig (mager) jordmån, åker
huono käsistensä icke händig
huono huonoa tapasi, siitä vaivaiset sikisi (ingen svensk motsvarighet)
sairas on vielä hyvin huono den sjuke är ännu mycket svag (osv.)

Endast ett exempel av ordspråkstyp saknar helt svensk motsvarighet, men i detta urval finns det också "osv.-översättningar": bara de första orden i en räkka ord har blivit översatta.

Också i artikeln *kulua* 'nötas, förminskas' finns det vardagliga exempel:

tahko kuluu slipstenen nötes
kengät, vaatteet kuluvat skorna, kläderna nötas l. slitas
paperi on kulunut pappret har nötts
kukkaro kuluu börsen slites, blir tömd
kyllä se Matti työssä kuluu (partiell svensk motsvarighet:) blir lidande

kulua rikki nötas sönder
on kulunut paljo rahaa det har åtgått mycket penningar
aika kuluu tiden lider o.s.v.; förhalas
siinä kuluu paljo aikaa det åtgår mycken tid

Svenska motsvarigheter av det slag som anges för *kyllä se Matti työssä kuluu* finns det tämligen rikligt av i ordboken: det är bara den väsentliga delen, dvs. verbkonstruktionen, som har blivit översatt. Ordbokens exempel måste anses vara mycket lyckade åtminstone i det avseendet att största delen av dem låter nästan som nufinska.

3.7. Momentnumrering

Under uppslagsorden i Lönnrots ordbok finns det tämligen få numrerade moment med olika betydelser. I allmänhet anges de svenska motsvarigheterna endast åtskilda av kommatecken och semikolon. I vissa omfattande artiklar har dock betydelserna indelats på flera sätt, också med siffror. Som exempel tar jag uppslagsordet *aika*:

s. 1) tid; 2) behörig, rätt, lämplig tid; tillfälle; 3) ledig tid; ledighet; 4) fortfarande tid; fortgång; förlopp... 10) *adv.* ganska, mycket, mäkta

Grupperna av exempel har numrerats i enlighet med betydelserna. I slutet av boken har siffrorna bytts ut mot bokstäver (a, b, c osv.). Alltid har inte moment 1 eller moment a alls markerats. Det tredje grupperingssättet är en onumrerad gruppering enligt kasus.

Maximiantalet betydelsegrupper under uppslagsorden

uppslagsord + basöversättning	betydelsegrupper
<i>kerta</i> varv; gång	17
<i>se</i> (pronomen) den	13
<i>mi</i> vilken; vad	11
<i>aika</i> tid; ganska	10
<i>ajaa</i> köra, åka	10
<i>ala</i> (underliggande) ställe; område	10
<i>kieli</i> tunga; språk	8
<i>korva</i> öra; stället invid	8
<i>muka</i> (endast i böjningsformer)	8
<i>tulla</i> komma; bli	8

4. Artikeltyper och informationskategorier

Uppslagsorden i Lönnrots ordbok skulle lämpa sig som material för en ytterst djupgående analys, men jag kan här ta upp bara några huvudformer.

(1) Basformen för en artikel: i sin enklaste form utgörs en artikel av ett uppslagsord, en ordklassförkortning och en svensk motsvarighet:

auringonvalo s. cps.¹⁵ solljus

(2) Ganska ofta ges uppgifter om uppslagsordets böjning i finskan:

*auringonpolte, -poltteen*¹⁶ s. cps. solhetta
*auttaa, autan*¹⁷ v. hjälpa, bistå, bidra, biträda...

(3) Det finns många hänvisningslemman:

auleus, auleuden s. = *aulius*

Ingen svensk motsvarighet ges; först vid uppslagsordet *aulius*, *auliuden* ges motsvarigheterna 'frikostighet, slöseri', men synonymen *auleus* nämns inte där.

(4) Det finns många hänvisningskedjor i ordboken:

kukuskeeminen s. ger. (följ.). – *kukuskelevainen* a. intens. – *kukuskelia* s. pers.

kukuskella = *kukuksella*

kukuksella v. fr. (följ.)

kukuksia v. dim.¹⁸ (*kukkua*)

kukkua, kukun v. ropa kucku, gala (om göken)

En svensk motsvarighet ges endast vid det sista uppslagsordet.

¹⁵ Förkortningen s. cps. = substantivum compositum är mycket vanlig i ordboken och betyder sammansatt substantiv.

¹⁶ Formen *-poltteen* syftar på genitiven *auringonpoltteen*, vars stam *auringonpoltee-* utgör bas också för många andra böjningsformer.

¹⁷ Böjningsformen *autan* är första person singularis: 'jag hjälper'.

¹⁸ Förkortningen v. dim. = verbum diminutivum.

(5) Verbartiklar med avledning

hiillyttää v. fact. (hiiltyä) förkola. – *hiillyttäjä* s. pers. – *hiillyttäminen* s. ger.
– *hiillyttämätön* a. neg. – *hiillytys* s. absol. – *hiillytyttää* v. fact.

Endast för huvuduppslagsordet ges en svensk motsvarighet.

(6) I allmänhet är det huvuduppslagsord som utgör bas för avledningarna ett verb, men det kan också vara ett nomen agentis, t.ex.

aivastaja s. pers. [’nysare’] (föreg.). – *aivastama* s. ger. – *aivastamaton* a. neg. – *aivastaminen* s. ger. – *aivastavainen* a. intens. som brukar nysa

eller en infinitiv:

aivasteleminen [’nysande’] s. ger. (följ.) – *aivastelevainen* a. intens. – *aivastelevaisuus* s. qual. – *aivastelia* s. pers. – *aivasteliainen* dim.
nysningsåkomma

aivastaa v. nysa, prusta

Att så många verbavledningar saknar svensk motsvarighet förstärker det finska intryck som ordboken även i övrigt ger.

4.1. Svenska motsvarigheter

4.1.1. S.k. fullständiga svenska motsvarigheter

I avsnitt 3.1 skrev jag om avledningarna av ordet *ahjo*, bl.a. adjektivet *ahjoinen* med den svenska motsvarigheten ’hörande till ässjan, försedd med ässja’ (en s.k. fullständig svensk motsvarighet). I artikeln *ahjo* finns det inga idiom, men i artikeln *aisti* hittar vi ett typexempel som också har fått en fullständig svensk motsvarighet: *hänellä ei ole aistia* ’han är slö, dum, tanklös’.

4.1.2. Partiella svenska motsvarigheter

Det finns också rikligt med partiella svenska motsvarigheter till uppslagsord. Under *hujauttaa* finns exemplet *pappi hujautti niin suloisesti epistolan viimeiset sanat* ’messade så högt och skönt’; här är det i själva verket bara orden *hujautti niin suloisesti* som har blivit översatta. En

översättning av samma typ finns också under uppslagsordet *karva*. Där återges uttrycket *kissan karvat nousevat, kun näkee koiran* med 'håren på katten'; det är alltså bara orden *kissan karvat* som har blivit översatta. Ibland översätter Lönnrot endast en del av de finska ord som uppräknas i en artikel; så återges t.ex. de uppräknade substantiven *asia, tapaus, työ, valhe, varas, rosvo* och *huora* i artikeln *julkinen* med 'uppenbar sak o.s.v.'; det är alltså bara *asia* som har blivit översatt. I artikeln *kasvaa* återges uttrycket *rupinen pää kasvaa täitä* bara med verbet 'alstrar' och i artikeln *huolestua* har exemplet *kalat kaikki huolestuupi, ahvenet alas meneepi, hauvit halkeaa surusta* blivit översatt endast med 'alla fiskar få sorg' (*kalat kaikki huolestuupi*).

4.1.3. Uppslagsord och exempel som saknar svenska motsvarigheter

När jag behandlade ordet *ahjo* nämnde jag att Lönnrots ordbok innehåller många uppslagsord som helt saknar svenska motsvarigheter. Också många exempel har lämnats oöversatta. Så fungerar uttrycket *koota eloja aumaan* (s.v. *auma*) uteslutande som finskt exempel, för det saknar helt svensk motsvarighet. Det är klart att läsarna skulle ha förväntat sig att finna svenska motsvarigheter i en finsk-svensk ordbok. I artikeln *hukka* finns uttrycket *hukassa hyvät humalat pahan ämmän taikinassa*, som också det fungerar enbart som finskt exempel; inte ens en del av det har blivit översatt. Lönnrots ordbok är alltså också både en samling exempel och en samling ordspråk, något som inte är ägnat att förvåna när man tänker på Lönnrots livsgärning och hans forskningsarbete. I artikeln *hukkaantua* finns exemplet *minun sanani ei pidä ikänä hukkaantumana* som saknar svensk motsvarighet. Efter detta lösryckta uttryck kommer sedan det normala exemplet *työ hukkaantuu* 'arbetet går förlorat'. Också i artikeln *huoli* finns det uttryck som inte alls har blivit översatta: *huoli linnun pojistansa, vaiva vaimon lapsistansa* och *huolena hyvä hevonen huonon miehen tanhuassa*. En gåta förblir den oöversatta meningen *vaikka iki vanhanaikuiset, ovat ne nykyisiin aikoihin terveenä pysyneet* i artikeln *iki*. Det framgår inte vad ordet *ne* syftar på. Svenska motsvarigheter saknar vidare uttrycken *korjata hulttiomen kalut* och *hyvä, että jokuki juopuneen kalut korjaa* under uppslagsordet *korjata*. Under samma uppslagsord finns det oöversatta uttrycket *korjataan pahallaki koukulla uunia, kun ei parempata ole*, som särskilt betecknas som ett ordspråk. Tillgängligt enbart för finskkunniga förblir också uttrycket *minä olen jo kappaleen kolmatta kymmentä vuotta kestänyt tätä rauhattomuutta* (s.v. *kestää*). I

den tidigare nämnda artikeln *kukkua* finns de översatta exemplen *kaikki linnut laulelee, käki yksin kukkuu* och *kukkuisin joka kuusen* (Kanteletar) samt *se käki seinäkellossa potkaisee oven auki ja kukkuu*.

Det är osannolikt att avsikten skulle ha varit att översätta de översatta uttrycken och ordspråken i en senare fas av arbetet. Snarare torde de få betraktas som ett medvetet sätt att förstärka den finska karaktären hos *Finskt-Svenskt Lexikon*. Samtidigt ger de naturligtvis den finske läsaren värdefull information. Sålunda skrev den samtida kritikern Yrjö-Koskinen att ordboken är en verklig guldgruva för forskare i finska språket på grund av sitt rika ord- och satsförråd (Yrjö-Koskinen 1874:24). Också för den nutida läsaren är Lönnrots ordbok mer än en ordbok; den är också en finsk ordsfatt och ett inventarium över finska uttryck.

Å andra sidan har fraser som *mäiskähtellä* [= *mäiskähdellä*] *katuun* 'falla ofta ned på gatan så att det höres' framförts som exempel på hur svårt det är att översätta finska uttryck till svenska, eller snarare som exempel på finska språkets "syntetiska överlägsenhet" (bl.a. Saarimaa 1958:52). Två finska ord har alltså här återgetts med åtta ord på svenska.

5. Nyord

I vilken mån ger Lönnrots ordbok en bild av sin egen tids finska språk? Man behöver inte bläddra mycket i ordboken förrän man märker att den utöver ord som fortfarande används också innehåller rikligt med uppslagsord som är tänkbara i finska språket och alltså bildade enligt språkets ordbildningsregler men som då ordboken kom ut var synnerligen sällsynta, om de överhuvudtaget existerade.

Lönnrot nöjde sig inte med att beskriva finska språket, utan han ville också skapa något nytt i språket. Det finns hundratals av honom skapade ord som fortfarande används (t.ex. *kirjallisuus* 'litteratur', *nykyaika* 'nutiden', *sisältää* 'innehålla', *tasavalta* 'republik' och *viesti* 'budskap'). Och han skapade inte ord enbart för sin ordbok utan presenterade nyord i sina verk, i sina översättningar och i tidningarna. Ordboken hade alltså utöver sin deskriptiva uppgift också en nationell uppgift. För den skapades uppslagsord som man hoppades och trodde att finnarna verkligen skulle använda. Speciellt vanligt var det att främmande ord förfinskades och översattes till finska. En utmärkt princip än i dag!

Lönnrots ordbok är en möjligheternas ordbok. Också i *Nykysuomen sanakirja* ingår förslag på ord (dock kanske inte ord som skapats av

redaktörerna), t.ex. det ”neutrala” *arvotar*, som skulle ersätta titlarna *rouva* ’fru’ och *neiti* ’fröken’ vilka avslöjar bärarens civilstånd, *hituolio* ’bakterie’ ja *purso* ’tub’. Men varför innehåller ordböckerna föreslagna ord som aldrig har börjat användas? På 1800-talet arbetade man aktivt på att göra det finska språket till ett kulturspråk. En central aspekt i utvecklandet av språket var att skapa finska ord för ordböcker både till och från finska. Detta utvecklingsarbete gällde både det omfattande allmänna ordförrådet och specialord inom olika områden.

Ett bra exempel på ordskapandet är översättningen av den matematiska termen *triangel*. Under första hälften av 1800-talet föreslogs i läroböcker och också i tidningsartiklar följande finska motsvarigheter till termen (Koukkunen 1992:98):

kolmikanta 1835
kolmikulma 1835
kolmisivu 1835
kolmisivuinen kuvake 1835
kolmisoppi 1835
kolmikko 1845
kolmilma 1845
kolmekulma 1846
kolmelma 1847
kolmikas 1847
kolmikolkka 1847
kolmilaita 1847
kolmio 1847 (Lönnrot; detta ord vann ”tävlingen”)
kolmisivukas 1863

Det blev liksom ett naturligt urval av darwinistiskt slag i språket, eftersom det fanns så många olika konkurrerande förslag. Situationen blev förvirrande med tanke på språkbruket, för det gick så att de föreslagna termerna hindrade varandra från att etablera sig i språket. Var och en som hade föreslagit en term ansåg att just hans förslag var bäst och mest konsekvent härlett, och alla använde naturligtvis sina egna termer. Det finns exempel från senare tid på att bara två konkurrerande ordformer kan leda till förvirring och osäkerhet i språkbruket.

De ord som föreslogs för olika företeelser är bortglömda, men eftersom de var resultatet av en enorm intellektuell tankemöda är det ur mänsklig och språklig synvinkel synd att de har rönt ett sådant öde.

Kanske skulle man bland dessa fritt disponibla förslag kunna finna användbara ord för nutidens behov.

6. Etymologier

I Lönnrots ordbok finns en del kortfattade etymologiska uppgifter, som i allmänhet har placerats inom hakparenteser i slutet av artiklarna. Det finns två olika alternativ: antingen inskränker sig Lönnrot endast till att nämna ord på något främmande språk eller också uppmanas läsaren att jämföra med de främmande orden. Så ingår t.ex. i slutet av artikeln *ehta* 'äkta' hakparentesen [T. *echt*], som anger att det finns ett samband mellan finskans *ehta* och tyskans *echt*. Uppgiften stämmer visserligen, men det närmare släktskapet med svenskans *äkta* nämns inte alls. När det gäller uppslagsordet *arpi* 'ärr' uppmanas läsaren åter att jämföra med forntyskans *arbe*, tyskans *Narbe* och svenskans *ärr* – men det tyska ordet *Narbe* hör inte hit etymologiskt sett.

På Lönnrots tid byggde etymologin delvis på likhet mellan ord; ord som stod hur fjärran från varandra som helst kunde betraktas som besläktade om de hade någon yttre likhet. En ideologisk utgångspunkt var också att det var ärofullt om det fanns ett samband mellan finska ord och ord på klassiska språk. Så uppmanas läsaren att jämföra ordet *paljo* 'mycket' bl.a. med det grekiska ordet *polýs*, det tyska ordet *viel* och det ryska ordet *bolje*, etymologier som är mycket osäkra också enligt den nutida forskningen. I artikeln *jalka* 'fot' nämns felaktigt de hebreiska orden *halak* och *jalak* 'att gå'. Verbet *huolia* 'hava omsorg l. bekymmer om' jämförs med det grekiska ordet *boúlomai*, det latinska ordet *volo* och det tyska ordet *wollen*; här existerar dock inget etymologiskt samband. Adjektivet *heleä* 'klart ljudande' skulle enligt ordboken vara släkt med grekiskans *helios* 'sol', hebreiskans *halal* och tyskans *hell*. I slutet av artikeln *hullu* 'galen' finns det omöjliga etymologiska hänvisningar till det tyska ordet *toll* och det engelska ordet *dull*. Ännu omöjligare är det påstådda sambandet mellan verbet *laskea* 'släppa, räkna' och tyskans *lassen* samt grekiskans *lasko* 'höras, eka'. Uppslagsordet *hukka* 'varg' påstås fullständigt ovetenskapligt ha samband med det ryska ordet *volk* och rentav med det serbiska ordet *vuk*. De etymologiska motsvarigheterna ur grekiskan och de slaviska språken är förresten avsedda för språkligt bevandrade personer; de är skrivna med grekiska och kyrilliska bokstäver.

Etymologierna bygger delvis på Lönnrots egna tankar och iakttagelser, men man behöver inte forska särskilt mycket i saken förrän man märker att en källa har varit J. A. Lindströms "undersökning"

Samling af med Finskan beslägtade ord från de Uralska, Altaiska och Kaukasiska språken till en del jemförda med ord ur den Indo-Germaniska och Semitiska språkstammen (1853).

Hakparenteser används också för andra särskilda uppgifter. Så påpekas t.ex. i slutet av artikeln *ehtoo* 'kväll' att ordet också skrivs och uttalas *ehto* och att den kortare formen även används i sammansättningar: *ehtoistuma* (myös *ehtooistuma*) 'vakande vid eldsljus om aftonen', *ehtokello* (myös *ehtookello*) 'aftonklämtning l. -ringning' osv.

7. Strukturalist och generalist

Också senare generationer har erkänt värdet av Lönnrots storverk, men den största vikten har kanske något ensidigt fästs vid egendomligheter i ordförrådet. Klassiska exempel är uppslagsorden *aasistua* 'blifva åsnelik', *aasistuttaa* ['förorsaka åsnelikhet'], *aasittua* 'förses med åsnor', *aasittumaton* ['som inte har försetts med åsnor'] och *aasituttaa* 'förses med åsnor' (t.ex. Hakulinen 1960:148). Listan kan utökas med uppslagsorden *aasistuminen*, *aasistuvainen*, *aasistuttaa* ['göra åsnelik'] och *aasittuminen*. Själv har jag framfört ett motsvarande kynologiskt exempel: *koirastaa* 'vara hundisk', *koirastaja* ['den som är hundisk'], *koirastaminen* ['att vara hundisk'] ja *koirastavainen* ['som är hundisk'] (Koukkunen 1999:227). Lönnrots ordbok är verkligen ett lysande prov på skapande uppfinningsförmåga. Ett flera gånger nämnt exempel när det gäller kuriösa ord är *yksitötinen*, som har översatts med 'allvarsam' men också med det skämtsamma 'en som dricker blott ett glas toddy'. Ett kapitel för sig är den omfattande och fördomsfria samlingen av könsrelaterade ord.

Under jubileumsåret 2002 nämndes alla faktiska och tänkbara epitet och attribut som förknippas med polyhistorn Lönnrot. Jag ska dock här ta upp ytterligare några nya epitet. Jag har karakteriserat *Finskt-Svenskt Lexikon* som ett verkligt projekt med Lönnrot som projektledare. Visst hade man också tidigare arbetat i grupp i Finland, t.ex. med bibelöversättningar, men i fråga om lexikografiskt projektarbete var Lönnrot föregångare. Han var tvungen att öva sig i projektinriktad ledning, och jämfört med många påbörjade projekt hade detta ordboksprojekt en alldeles speciell egenskap: det blev slutfört. Men Lönnrot var också en organisationspsykologisk pionjär, för han rekryterade ett stort antal medarbetare och var också en föregångare i fråga om inskolning.

Lönnrot hade en mycket strukturerad uppfattning om finska språket: han förstod att språket är en struktur. Han var strukturalist redan ett halvt århundrade före strukturalisterna. Han var också en upp-

finningsrik systematiker, inte mekanist utan just systematiker. Systematiken kom till synes i de ord som bildats med hjälp av ”ordbildningskoder”. Lönnrot analyserade det finska språket. Det är helt och hållet databehandlingens eget fel att den ännu inte hade blivit uppfunnen på Lönnrots tid! Hur som helst är jag färdig att lyfta fram Lönnrot som en föregångare också på datateknikens område. Hans lexikografi var i högsta grad datateknisk med sina adb-problem – det var bara hjälpmedlen som var primitivare än i våra dagar. Lönnrot var alltså också datatekniker redan hundra år före datorns tidevarv. Likt en mänsklig dator producerade han tillsammans med sina medhjälpare nya och nya ordformer – det är uppenbart att han genererade! Han var alltså också en genererare, en outsinlig generator; i själva verket var han generalist redan ett halvt århundrade före den språkvetenskapliga generalismen.

Lönnrots ordbok förtjänar både beröm och respekt, beundran och förundran. Den visar att Lönnrot var en framsynt lexikograf. Han var också på många sätt en modern lexikograf.

Lönnrots ordboksarbete blev tyvärr inte helt slutfört i fråga om hänvisningar, exempel och genrebetecknande förkortningar i samband med uppslagsord – men det är fortfarande inte för sent att avhjälpa dessa brister. Man kunde överväga en digitalisering av verket. Att utarbeta en ordbok och att utföra lexikografisk analys kräver fortfarande oändligt mycket arbete, även om materialet vore digitaliserat.

Vi ska inte tro på Lönnrot när han i sin efterskrift i slutet av ordbokens andra del på sitt anspråkslösa sätt konstaterar att han inte betraktar ordboken ”såsom en kritiskt utarbetad ordbok öfver finska språket, utan hellre såsom en alfabetiskt ordnad samling af alla vid dess utarbetande tillgängliga finska ord”. Lönnrot hoppas att materialet ska bearbetas vetenskapligt av någon annan lexikograf som har tillgång till de hjälpmedel som den moderna forskningen erbjuder. Hur framsynt var han inte!

Litteratur

Anttila, Aarne 1930: [Personartikel:] Lönnrot, Elias. I: *Kansallinen elämäkerrasto* III: 510–521. Porvoo: WSOY.

Anttila, Aarne 1935: [Biografiskt verk:] *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hahnsson, J.A. & Kallio, A.H. & Paasonen, H. & Cannelin, K. 1899: *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja – Svenskt-Finskt Lexikon*. SKST

93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Har använts endast för kontroll av översättningar.)
- Hakulinen, Lauri 1960: Suomen sanakirjoista. I: *Oma Maa* 7, 138–149. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Koukkunen, Kalevi 1992: *Matematiikka vai suuretiede? Suomen kielen matemaattisen sanaston muotoutuminen ja vakiintuminen*. Jyväskylän yliopisto, Suomen kielen laitos.
- Koukkunen, Kalevi 1999: En modell för ordbokskritik. I: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 225–232.
- Lönnrot, Elias 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finskt-Svenskt Lexikon*. SKST 50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – Som egentlig källa har använts den 1958 utgivna tredje upplagan av boken, omtryckt med manulmetoden (Porvoo–Helsinki: WSOY).
- Pitkäranta, Reijo 2001: *Suomi–latina–suomi-sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Romppanen, Birgitta 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och de ebspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia, nr 91, Språkvetenskap 18. Vasa: Universitatis Wasaensis.
- Saarimaa, E.A. 1958: *Kielenopas. Oikeakielisysohjeita*. 4. p. Porvoo: WSOY.
- Setälä, E.N. 1913: [Artikel i uppslagsverk:] Lönnrot, Elias. I: *Tietosanakirja V*. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias 1867 = [Bokrecension:] Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja. I: *Kirjallinen Kuukauslehti tammikuu* 1867, 16–19.
- Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias 1874 = [Bokrecension:] Jälkikatsahdus menneen vuoden kirjallisuuteen. I: *Kirjallinen Kuukauslehti tammikuu* 1874, 23–24.

Översättning till svenska: Monica Äikäs